

SHAXS RIVOJLANISHIDA YETISHMOVCHILIK KOMPLEKSINING SHAKLLANISH OMILLARI

NURIDDINOVA NIGORA RUXIDDIN QIZI

O'zbekiston Milliy Universiteti Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxs rivojlanishida ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning o'rni psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Karen Xorni nazariyasi asosida bolalik davrida xavfsizlik hissining shakllanishi va uning shaxs psixikasiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, bazal tashvish tushunchasi, uning kelib chiqish sabablari hamda insonning keyingi ijtimoiy munosabatlariga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada 4–9 yosh davrida shakllanadigan asosiy harakat ko'nikmalari, mas'uliyat hissi va maqsadga yo'naltirilgan xulq-atvorning rivojlanish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ota-ona munosabatlari, shaxs rivojlanishi, bazal tashvish, xavfsizlik hissi, yetishmovchilik kompleksi, ustunlik kompleksi, giperg'amxo'rlik, bolalik davri, ijtimoiylashuv, mas'uliyat, o'ziga ishonch, psixologik tarbiya

Karen Xorni shaxsni rivojlanishida ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Xorning aytishicha, agar otalar bolaga yaxshi munosabatda bo'lsa, bolaga mehr, e'tibor, iliqlik ko'rsatsa, uning xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojini qondirsa, bolada dunyoga ishonch paydo bo'ladi. Aksincha, agar otalar bolani xavfsizlik tuyg'usidan mahrum qilsa, uni rad etsa, uni masxara qilsa, uni haddan tashqari himoya qilsa yoki taqqoslasa, shuningdek, o'zini haddan tashqari oshirib yuborsa, bolada dushmanlik rivojlanadi. Bola otalarga bog'liq va shu bilan birga ularga nisbatan norozilik va g'azab hissini boshdan kechiradi. Bostirilgan xafagarchilik va dushmanlik tuyg'ulari bolaning hozirgi va kelajakdagi boshqa odamlar bilan bo'lgan barcha munosabatlarida namoyon bo'ladi. Bazal tashvish - bu kuchli ishonchsizlik hissi. Bola atrof-muhitning dushmanligini va uning oldida ojizligini his qiladi. U o'ziga ishonmaydi, qiyinchiliklarga dosh bera

olmaydi. U o'zini oldindan himoya qilishga tayyor, u doimo keskinlikda (bazal tashvish).

Insonda o'ziga bo'lgan ishonch va dunyoga ishonchni shakllantirishga oid yana bir nuqtai nazar psixoterapiyada "dunyodagi asosiy ishonch" tushunchasi juda ziddiyatli ekanligiga asoslanadi. Bunday ishonchga ega bo'lgan odam dunyoni xavf-xatarlardan xoli deb bilishi mumkin. Ta'lim bolaga berishi kerak bo'lgan muhim qobiliyat - bu sabab-oqibat munosabatlari haqidagi g'oyalarini eng umumiy hayot shakllari darajasiga umumlashtirish qobiliyatidir. Ya'ni, ota-onaning vazifasi bolaga shunday tarbiya berishdan iboratki, u dunyoni qanday bo'lsa, shunday idrok eta oladi, bu dunyoning mumkin bo'lgan xavf-xatarlarini tushunadi, ularni qabul qiladi, qiyinchiliklarni yengishning samarali usullarini topadi. Agar bolada "boshqa dunyo" yoki "haqiqiy dunyo" tuyg'usi shakllansa, to'g'ri bo'ladi.

4 yoshdan 9 yoshgacha bo'lgan davrda bolada harakat qilish uchun ko'nikma shakllanadi. Bu davrda bola maqsadga erishish uchun harakat qiladi va unga erishadi yoki erishmaydi. Bola nafaqat to'g'ridan-to'g'ri maqsadga erishishni o'rganadi, balki biror narsa qilmaslikni ham o'rganadi, hatto u qattiq istasa ham, lekin bu strategik maqsadga erishishga xalaqit beradi. Yoki aksincha, aynan shu maqsadga erishish uchun qilishni xohlamagan ishni qiladi.

Bola ajralishni o'rganadi, chunki kattalar uni bor narsasidan yoki u intilgan narsasidan mahrum qilishlari mumkin. Bola rivojlanishining ushbu bosqichida egallashi kerak bo'lgan eng muhim ko'nikma - bu o'z maqsadlariga erishish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, ularga erishish yoki erishmaslik oqibatlarini to'g'ri qabul qilish, yo'qotish va xatolarni xotirjam qabul qilishdir.

Agar harakat qilishning asosiy ko'nikmasi rivojlanmagan bo'lsa, bola o'z oldiga maqsad qo'yish va ularga samarali erishishda qiyinchiliklarga duch keladi. Qanday qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkinligini va ular bolaning jamiyat bilan munosabatlariga qanday ta'sir qilishini tahlil qilib chiqish mumkin.

Demak, yetishmovchilik kompleksining shakllanishi "dunyo tasviri" va "harakat qilishning asosiy ko'nikmalari" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Birinchi va ikkinchi tushunchalar kattalarning bolaga nisbatan xatti-harakatlariga,

xususan, ota-onalarga (yoki bolaning vasiylariga) bog'liq. Keling, ota-onalarning xatti-harakatlarining qanday oqibatlarini yetishmovchilik kompleksini shakllantirishga yordam berishini ko'rib chiqaylik.

Giperg'amxo'rlik. Bu ota-onalarning xatti-harakati bo'lib, ular bolani hayotiy qiyinchiliklarga duchor qilishdan asraydilar, unga barcha muammolarni hal qilishni o'z zimmalariga oladilar, unga zarur harakatlarni amalga oshirish va bu harakatlar oqibatlarini bartaraf etish imkoniyatini bermaydilar. Bunday sharoitda bolada dunyoning nihoyatda xayrixoh tasviri paydo bo'ladi va dunyoga haddan tashqari ishonch paydo bo'ladi. U muammolarni hal qilishda duch kelishi mumkin bo'lgan xavf va qiyinchiliklarni kam baholaydi va shu bilan birga, har doimgidek hamma narsa osonlikcha hal bo'lishiga ishonib, o'z ishonchini oshirib yuboradi [37].

Ota-onalar bolani maqsad va vazifalarni, ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan sa'y-harakatlarini, shuningdek, yo'qotishlar va muvaffaqiyatsizliklarni boshdan kechirishni o'rganish imkoniyatidan mahrum qilganligi sababli, bola energiya sarfini to'g'ri taqsimlay olmaydi, rejalar tuza olmaydi va to'g'ri taqsimlay olmaydi. Bola o'z harakatlari uchun javobgarlikni olishga odatlanmagan. Bunday holda, mas'uliyatsizlik paydo bo'ladi.

Bunday bolalarning ota-onalari o'z farzandlarini haddan tashqari maqtashadi, ularning qobiliyatlarini bo'rttirib ko'rsatishadi, boshqa bolalar bilan solishtirganda shaxsiyatini yuksaltirishadi. Bola xuddi podiumda, diqqat markazida, maxsus hisobda bo'lishga odatlanib qoladi. Shunday qilib, birinchi bobda insonning normal mavjudligi haqida yozilgan ustunlikka bo'lgan biologik intilish sun'iy ravishda kuchaytiriladi [40]. Shaxsni shakllantirish va o'zini o'zi anglashning ushbu bosqichida bola hammadan ustunlik zarurligini his qiladi. Bunda ustunlik kompleksi yetishmovchilik kompleksidan ertaroq shakllana boshlaydi. Buning sababi, Adler yozganidek, insonda birinchi muvaffaqiyatsizliklarga duch kela boshlaganida, yetishmovchilik hissi shakllana boshlaydi.

Haddan tashqari himoyalanihning yana bir muhim natijasi haqida aytib o'tish kerak. Bolada erishib bo'lmaydigan ehtiyojlar rivojlanadi. Erishib bo'lmaydigan ehtiyojlarning mavjudligi maqsadga erishishga qiziqishni,

rejalashtirish va orzu qilishga qiziqishni shakllantiradi. Umuman olganda, maqsadlarga erishishga qiziqish yo'qoladi va keyinchalik mavjud narsalarga qiziqishning pasayishi ham namoyon bo'ladi. Inson faoliyat yoki uning jarayoniga emas, balki uning boshqalarga ta'siriga e'tibor qaratadi.

Bolalikda doimo maqsadlarga erishish "maqsadga erishish energiyasini" olish ko'nikmasini rivojlantiradi. Bu ish natijasidan qat'iy nazar mavjud bo'lishi mumkin, ya'ni odam ish jarayonining o'zidan qanday zavq olishni biladi. Agar bola maqsadga erishish uchun energiya mahoratiga ega bo'lsa, maqsadga erishilmasa, u umidsizlikka tushmaydi. U o'zi xohlagan narsaga erishish uchun yangi vositalarni izlash uchun kuchga ega bo'ladi. Natijaga to'liq bog'liq bo'lgan odam, muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, o'zini bo'sh, charchagan his qiladi, ko'pincha depressiyaga tushadi va juda uzoq vaqt davomida o'z oldiga yangi maqsadlar qo'yishga va hatto ularga erisha olmaydigan holatda bo'ladi.

Bundan tashqari, hamma narsa oson bo'lgan bolaga yo'qotishlarni boshdan kechirishga o'rgatilmaydi, shu jumladan maqsadga erisha olmaslik. Har bir yo'qotish yoki erishilmagan maqsad eng kuchli stressdir. Ishonamanki, bunday odamlarda yetishmovchilik kompleksi u haqiqiy hayotga kirib, birinchi muvaffaqiyatsizliklarni boshdan kechirgan paytda shakllanadi. Xuddi shu stress, yetishmovchilik kompleksining shakllanishi uchun zamin bolaning o'z-o'zidan maqsadlariga erisha olmasligiga e'tibor berishni boshlaydigan tengdoshlar, qarindoshlar va boshqa odamlarning masxarasi bo'lishi mumkin. Taxalluslar, masxara, bolani haqiqiy qobiliyatlariga e'tibor berishga majbur qiladi. Muvaffaqiyatlarining asl sababini bilish bolani o'zining zaif tomonlarini tushunish g'oyasiga olib keladi va o'ta rivojlangan ustunlik kompleksi bilan birga tezda yetishmovchilik kompleksiga aylanadi. Bola sotsializatsiyada qiyinchiliklarga duch keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karen Horney K. Nevroz va inson rivojlanishi (Neurosis and Human Growth). – New York: W.W. Norton & Company, 1950.

2. Karen Horney K. Zamonaviy nevroitik shaxs (The Neurotic Personality of Our Time). – New York: W.W. Norton & Company, 1937.
3. Alfred Adler A. Inson tabiatini tushunish (Understanding Human Nature). – New York: Greenberg Publisher, 1927.
4. Alfred Adler A. Individual psixologiya asoslari (The Practice and Theory of Individual Psychology). – London: Routledge, 1924.